

Tóth Gábor

AZ OLVASHATÓ VÁROS¹

URBANISZTIKAI, SZOCIOLÓGIAI ÉS FILOZÓFIAI KÉRDÉSEK AZ EGYÉN ÉS A NAGYVÁROS VISZONYA VONATKOZÁSÁBAN

Absztrakt

A tanulmány célkitűzése az egyén és a modern nagyváros sokoldalú kapcsolatának filozófiai értelmezése az urbanisztika, az építészetelmélet és a városszociológia diszciplínái mentén. Vizsgálódásunknak három fő – filozófiai, urbanisztikai és építészetelméleti – vetülete van. Ezeket irodalomtörténeti, eszme- és várostörténeti aspektusok egészítik ki. Az urbanisztikai megközelítés alapja az észak-amerikai származású várostervező, Kevin Lynch mentális „városimázs”-elmélete, melyet *The Image of the City* című, 1960-ban megjelent művében dolgozott ki. Az irodalomtörténeti aspektus a 20. századi magyar szépirodalom Budapest-ábrázolásából merít, és a városi térszerkezet, az épített környezet, valamint a városlakó egyén kapcsolatát helyezi fókuszba. Az értekezésben lényegi kérdésként jelenik meg a nagyvárosi létmód természete a modern és a „posztmodern” valóság keretei között, amely a városi ember és a számára „környező világgént” értelmeződő városi tér, illetve épített környezet kapcsolata tükrében válik relevánssá. A szöveg konklúziója a nagyvárosok lehetséges jövőképét vázolja fel a társadalmi rétegződés, az egyéni értékvalasztás és az ebből származó életformák sokféleségét figyelembe véve. Ebben a kontextusban kulcsfontosságú a politikai hatalom ellenőrző szerepe, amely mindenkor az urbanus létmód spontán szerveződése ellenében fejti ki tevékenységét. Az értekezés módszertani elve a városi létmód interdiszciplináris megközelítése, amely segítheti az egyén és a gyorsan változó környező világ viszonyának pontosabb megértését.

Kulcsszavak: urbanisztika; várostervezés; városi létmód

Bevezetés

Jelen tanulmány célkitűzése az egyén és a nagyváros sokoldalú kapcsolatának megvilágítása a 19. század második felétől a „posztmodern” nehezen meghatározható, hatásait tekintve napjainkban is érvényesülő korszakáig. A kutatásnak három lényegi – urbanisztikai, filozófiai és építészetelméleti – aspektusa van, amely kiegészül a városszociológia azon felfogásával, amely a nagyváros társadalmi rétegződését térbeli övezetek formájában gondolja el. Az építészetelméleti és szociológiai szempontot két irodalmi vonatkozás egészíti ki: Szép Ernő budapesti témájú publicisztikai írásai és Konrád György urbanisztikai témájú esszéi.

Az urbanisztikai megközelítés alapja Kevin Lynch mentális „városimázs”-elmélete, melyet *The Image of the City* című, 1960-ban megjelent fő művében dolgozott ki.

¹ A tanulmány elkészítését az NKA Szépirodalom Kollégiuma alkotói pályázata támogatta.

A soron következő elemzések kiindulópontját és egyben vezérfonalát az a tézis jelenti, mely szerint az egyén és a város kapcsolatrendszerét érintő filozófiai és szociológiai problémák a nyugati kultúrkörben a 19. században lezajlott modern városiasodás során kialakult építészeti és urbanisztikai feltételek fényében váltak relevánssá. E problémakör adekvát megértése akkor lehetséges, ha a városi teret kognitív eszközökkel felfogó individuum és a nagyváros terét kitöltő épített környezet kapcsolatát helyezük középpontba.

Vizsgálódásunk fő témája a város fizikai-térbeli elemeinek jelenbeli aktuális észlelése és emlékezeti képe közötti kapcsolat. Az elsődleges cél az, hogy a városról kialakított szubjektív mentális képet összevegyük az adott város épített környezetének tényleges szerkezetével és az ennek keretei között fennálló társadalmi viszonyokkal. Elemzésünk fontos célja, hogy megragadja a városi tér formai jegyeinek Lynch által elkülönített típusait. Az utak azok a térbeli vonalak vagy csatornák, melyeket a városlakó rendszeresen bejár, emiatt térbeli elrendeződésük állandó és szilárd formába rendeződik elméjében. Az egyén az észlelés során nem képes olyan pozíciót felvenni a városi térben, amelyben a város „nyersanyaga” tisztán külső, tőle független szféraként tételeződne, ellenben maga is elválaszthatatlanul „bevonódik” a város fizikai és szellemi mozgásaiba. (Lynch, 1960) Az utaknak a város közvetlen megfigyelésén alapuló térbeli orientáció szempontjából kiemelkedő jelentőségük van. A szélek (peremek) olyan egyenes vonalak, amelyek egyrészt a határ vagy az elválasztás szerepét töltik be két eltérő jellegű és funkciójú városi tér-szegmens között, másrészt össze is köthetnek különböző jellegű és szerepkörű városrészeket. A várost észlelő és megértő szubjektum a peremekhez érve változást tapasztal a városi tér szerkezetében és minőségében. Ez a mentális tér-elem a legtöbb esetben az áthatolhatatlanság és az elválasztás képzetét idézi fel, olykor azonban a kapcsolatteremtést is szolgálhatja. A csomópontok a város olyan „intenzív” helyei, melyek a különböző térbeli egységek közötti helyváltoztatás során fókuszpontot jelentenek az általuk kitöltött térbe belépő egyén számára. Az iránypontok nagy fizikai kiterjedéssel bíró, kiemelkedő, feltűnő tárgyak, melyek a megfigyelőhöz képest mindig külső, távlati perspektívában jelennek meg. (Lynch, 1960, pp. 46–49) Végül a negyedek vagy kerületek a mentális városkép legnagyobb kiterjedésű komponensei. Belső térbeli rendjük feltérképezése révén az individuum meg tudja jelölni a város egészében elfoglalt térbeli pozícióját.

Kevin Lynch elméletével összhangban evidenciaként állítható, hogy egy adott városrész kulcsfontosságú szerkezeti elemeinek érzéki szemlélete egy sajátos és koherens mentális képet hív életre a városról, amely az egyénnek az urbánus tér egészével kialakuló minden további kapcsolatát meghatározza. „A városkép észlelése, »olvasása« folyamán [...] kognitív térképeket alkotunk a városról. Ennek legfontosabb »nyersanyagai« a domináns városképi elemek: utak, a törés- vagy határvonalak, a területek-övezetek, a csomópontok és a jelképszerű iránypontok.” (Cséfalvay, 1990, p. 112) Lynch leszögezi, hogy a városi térszerkezet percepciója nem pusztán az egyénnek a városi társadalomban betöltött helyétől, illetve szerepétől, hanem az ennél is tágabban értelmezhető kulturális identitástól is nagymértékben függ.² (Lynch, 1960)

² Lynch példája szerint egy indiai és egy olasz egyén saját városáról teljességgel eltérő paraméterek szerint alkot mentális képet.

E téziszből következik, hogy minden egyén egy specifikusan rá jellemző képet alakít ki a városról, illetve arról a szűkebb értelemben vett városnegyedről, ahol a legtöbb időt tölti el. Az eltérő életmódot folytató egyének a városban – vagy akár egy szűk értelemben vett városrészen belül is – merőben különböző utakat járnak be. Ennek következtében észleleti mezőjükben eltérő térbeli összefüggések kerülnek fókuszba, illetve észlelésük minőségében is jelentős eltérések tükröződhetnek. E szempontokat összegezve elmondható, hogy a várost a percepció útján megragadó szubjektumok eltérő attitűdjük miatt különböző preferenciákkal közelítenek az átfogó rendszerként elgondolt városhoz. Ily módon lényegileg más és más kép konstruálódik bennük a városról. Ez az aktuális és múltbeli vizuális elemekből, valamint benyomásokból, gondolatokból és érzésekből álló összetett jelentéstartalom elidegeníthetetlenül tartozik hozzá a várossal kapcsolatot kialakító individuum világgépéhez. „A tájékozódás során az elvi összekötő kapocs az egyén környezetéről alkotott (környezeti) képe, amely a külső fizikai világ általánosított mentális reprezentációja. Ez a kép egyaránt származik a közvetlen észlelésből és az elmúlt tapasztalás emlékeiből és az információk értelmezésére és a cselekvések irányítására szolgál.” (Lynch, 1960, p. 4) E belátás alapján elmondható, hogy az individuum észlelése során feltáruló „urbánus tér” szerkezete mindenkor egy nyitott rendszerként gondolható el: az észlelő az újabb szenzuális élmények befogadása és elrendezése során maga teremti meg a városról kialakított képét, és ezáltal magát a várost is.

A modern és posztmodern nagyváros társadalmának filozófiai, szociológiai és urbanisztikai vetületei

Az egyén és a nagyváros viszonyát megalapozó objektív urbanisztikai tények és a városról alkotott szubjektív kép vagy „imázs” kapcsolatának elemzésekor Kevin Lynchnek a kognitív pszichológia észleléseleméleti irányzatára támaszkodó gondolatmenetei szolgálnak hivatkozási pontként. Lynch – az Egyesült Államok polgáraként – legtöbbit idézett, *The Image of the City* című művében kidolgozott elméletét a tipikus észak-amerikai nagyváros szubjektív-érzéki megjelenítésével és az így befogadott információk értelmezésével kapcsolatban alkalmazta. „A mentális térkép fogalmát Kevin Lynch amerikai építész vezette be, aki öt alapvető elemet azonosított, amelyekből felépül a városi környezet mentális térképe. [...] A mentális térképen keresztül válik megismerhetővé és bemutathatóvá, hogy az egyén – az általa megélt érzelmek és tapasztalatok alapján kialakult személyes véleménye alapján – hogyan értelmezi a földrajzi környezetét.” (Csapó, 2013, pp. 4-19) Úgy véljük, hogy Lynch fogalomrendszere és vizsgálati módszere eredményesen alkalmazható azokra az építészeti jellegzetességekre és társadalmi körülményekre is, amelyek a szocialista múlt terhét is hordozó kelet-közép-európai nagyvárosokat jellemzik.

Jelen megközelítésben a filozófia fogalmi eszközeit és módszerét alkalmazzuk az egyén és a város összetett kapcsolatát érintő urbanisztikai, építészeti, szociológiai és kognitív pszichológiai vetületek elemzéséhez. Gondolatmenetünk és ebből fakadó kérdésünk fókuszában a városi létmódnak és átfogó értelemben a város „valóságának” a gondolkodó

szubjektum percepciójában megképződő és a tudatban konkretizálódó jelentése áll. Ennek az összetett szellemi képződménynek a pontos körülhatárolása a városi térszerkezet és az azt kitöltő épített környezet egyéni észlelésben feltáruló rétegeinek értelmezésén keresztül lehetséges.

A nagyvárosi létmód lényegének elemzése történetileg kiterjed az aktuális jelenkorra is, melyet leggyakrabban a „posztmodern állapot” kifejezéssel írnak le: olyan társadalmi, kulturális és gazdasági berendezkedésként határozható meg, melynek gyökerei a modernitásba nyúlnak vissza, azonban törvényszerűségeiben és folyamatait tekintve minőséileg eltérő tendenciákat hordoz. Ebből adódóan az elsődleges figyelem arra a kérdésre irányul, hogy a posztmodern társadalomelméleti diskurzus – összefoglalóan a filozófia, az urbanisztika, a szociológia, a kognitív pszichológia, valamint az építészetelmélet egyes irányzatai – milyen formában és módszerekkel törekszik a városi térszerkezet és az ahhoz tartozó létmód lényegének megértésére.

Evidens, hogy bármiféle adekvát értelmezésnek ezt a komplexitást elsődleges kiindulópontként kell kezelnie. Az urbanisztika posztmodern teoretikusai közül David Harvey érzékelteti legszemléletesebben e szempont fontosságát. „A nagyváros komplexitása és mérete folytán kvantifikálhatatlan [...]. Akár a politikai hatalom megjelenési formáiról van szó, akár a társadalmi rétegzettségéről, túl sok az átélt és átélhető tapasztalat ahhoz, hogy kialakulhasson a felszíni megjelenési formákért felelős mélyebb struktúra képe.” (N. Kovács-Böhm-Mester, 2005, p. 35)

E gondolatból kiindulva a város lényegéről folytatott filozófiai gondolkodás elsőrendű célját – az európai eszmetörténet egyik legnagyobb szerűbb fejezeteként számon tartott kanti bölcelet módszertani elveire hivatkozva – a „Mi a város?”³ kérdés filozófiai értelmének helyes módon történő megértése kell, hogy jelentse. Ez a kérdés arra a problémára is ráirányítja a figyelmet, hogy a kurrens társadalmi és gazdasági körülményeken kívül meghatározható-e egy rejtett princípium vagy hajtóerő, amelyhez igazodva a (poszt)modern társadalmakban az egyének több százezer fős nagyvárosi együttesekbe tömörülnek? Ennek a kérdésnek a megértés igényével történő megválaszolása új megvilágításba helyezheti az individuum és a város kölcsönhatásának összetett problémakörét.

A felvázolt kérdéskör aktualitása és érdekessége mindenekelőtt abból ered, hogy a városi tér szerkezete és az emberi létmód vonatkozásában betöltött szerepe a „posztmodernnek” nevezett társadalmi folyamatok hatására lényegi változásokon ment és megy keresztül. Ez elsődlegesen azt jelenti, hogy a térszerkezet fizikai átformálódásával együtt a város társadalmi aspektusai is átalakulnak: az urbánus létmód egésze a posztindusztriális társadalom elveihez igazodik. Emiatt a városi létmód lényegi kereteinek jelentés-rétegeit és az ezek mibenlétére irányuló kérdéseket – ezek közé sorolható a munkamegosztás problémája, a lakóhely társadalmi státuszt meghatározó jellege, továbbá e viszony megítélésének megváltozása – kizárólag a fenti társadalmi viszonyok kontextusában lehet értelmezni. Ezen kívül a kulturális jelenségek esztétikai megítélésének alapjait, továbbá a

3 A kérdés módszerét Kant kritikai filozófiájából vettük át, melyben a filozófia feladata az emberi létmód természetének transzcendentális meghatározása. A német filozófus által megfogalmazott ismert kérdések a következők: „Mit tudhatok? Mit kell tennem? Mit szabad remélnem? Mi az ember?”

közlekedés és a kommunikáció általános kritériumait is újból meg kell vizsgálni, mivel az újszerű társadalmi körülmények által kijelölt szabályok, illetve értelmezési lehetőségek újfajta módszereket és eljárásokat követelnek meg.

Álláspontom szerint a filozófiai gondolkodás reflexív módszerei nélkülözhetetlenek az emberi együttélés – amely korunkban a legtipikusabb módon a nagyvárosi létmód keretei között öltött formát – a történelem korábbi szakaszaihoz képest megváltozott alapfelteteleinek megértéséhez. A megértésre törekvő gondolkodó szubjektum elsődleges feladata, hogy tevékenysége során igazodjon a szóban forgó szituáció sajátosságaihoz és az ebből származó követelményekhez: a filozófiai diskurzusnak meg kell találnia azon módszertani és fogalmi eszközöket, melyek alkalmasak az átalakult valóság szerkezetének leírására.

Egyértelmű, hogy gondolatmenetünk egy olyan összetett kérdésre irányul, melynek értelmezésére kizárólag a filozófiai alapokra helyezett urbanisztika – a nézőpontok sokféleségét egyidejűleg számon tartó – diszciplínája lehet alkalmas.

A fenti szempontok alapján igazolható tanulmányunk filozófiai intenciója: az urbánus létmód alapvető mozzanatainak fogalmi tisztázása, valamint az egyes elemek közötti összefüggések megvilágítása. Ez azonban nem jelenti azt, hogy egyoldalúan figyelmen kívül hagyná azokat az interpretációkat, amelyek kívül esnek a filozófiai gondolkodás hatókörén, ugyanakkor éppúgy a város „szubsztanciájának” definiálását tűzik ki célul. A téma komplexitása megköveteli, hogy gondolkodásunk az eltérő megközelítésmódokat egy közös alapra vezesse vissza, ugyanakkor mivel a megértés egyedül a sokféleség megőrzése révén lehetséges, nem jelölhet ki magának egyetlen véglegesként elfogadott „igazságot” sem. A jelenlegi városértelmezések pluralizmusa – ellentmondásos gondolatmenetek és vitatható következtetések sokasága révén – szintén arra utal, hogy a városi létmód filozófiai problémája nem egyszerű és egyértelmű „igazságokon”, hanem folytonosan megkérdőjeleződő és ezáltal mindig új értelmet nyerő következtetések egymásba fonódó láncolatán alapul.

A nagyvárosi létmód tartalmi gazdagságának kimeríthetlensége lényeges gondolati komponense Henri Lefebvre francia szociológus és filozófus koncepciójának: Lefebvre a várost a reflexív gondolkodás tárgyaként értelmezi, és a hozzá kapcsolódó jelentések és értelmezési lehetőségek sokfélesége alapján interpretálja: „Ne feledkezzünk meg a *dimenziókról*. A városnak van egy *szimbolikus* dimenziója; [...] A város rendelkezik egy *paradigmatikus* dimenzióval; magába foglalja és felmutatja az ellentéteket, a „belült” és a „kívült”, a központot és a perifériát, a városi társadalom részévé válót és az onnan kilöködőt. Végül a városnak van egy *szintagmatikus* dimenziója is: az elemek közötti kapcsolatok, az *izotópiák* és a *heterotópiák* tagolódása.” (Csontos–Lukovich, 1999, p. 43) E dimenziók valójában a városi tér konstitúciójának feltételeit rajzolják ki, melynek elsődleges alapja a szubjektum valóságelsajátító-értelmező tevékenysége. A konkrét-reális várostapasztalatot ezen aktus hozza létre. Lefebvre szerint a tér megteremtésének, „elő-állításának” dimenziói az anyagtól (az adott történelmi korszakra jellemző társadalmi gyakorlat, valamint az adott település fizikai struktúrája) a tudás termelésén keresztül (a reflexív gondolkodás

és az általa megteremtett fogalmak összessége) a jelentések megalkotásáig terjednek, melyek mindig konkrét és egyszeri tapasztalatokban, továbbá az általuk kiváltott érzelmekben fejeződnek ki.

A kutatásban kiemelt szerepet játszó városépítészet és -tervezés gondolköre szempontjából elemzésre váró problémát jelent, hogy a sokdimenziós – plurális érték kategóriák mentén értelmezhető – város természeténél fogva az építészeti stílusok és formák, valamint a társadalmi-kulturális funkciók nagymértékű változatosságát foglalja magában. E sokféleség magában rejti a városban élő egyének világnézetének, gondolkodásmódjának, továbbá az ezekkel összefüggő társadalmi és gazdasági helyzetének első pillantásra összemérhetetlennek látszó eltéréseit. Magától értetődik, hogy a nagyvárosi környezet, illetve a hozzá tartozó emberi életformák – az adott város térbeli kiterjedésének és épített környezete sokszínűségének függvényében – az egyedi eltérések széles tárházát vonultatják fel. A modern nyugati városra (az alábbiakban elsősorban az európai városokat vizsgáljuk, ugyanakkor a „nyugati város” kategóriájába beletartoznak az ezektől eltérő szerkezetű észak-amerikai metropoliszok is) jellemző urbanisztikai sajátosságok kutatásakor mindenképpen figyelembe kell venni a különböző városrészekben lévő lakóhelyek és kulturális miliók különbségeit, melyek a szociális körülmények és a hozzájuk kötődő életformák differenciálódására adnak példát. Ezen összefüggések feltárása markáns társadalmi réteg-, illetve csoport-különbségekre világít rá. (Fincher-Jacobs, 1998, p. 253)

E megállapítás értelmét megfontolva a városi létmód lényegének elméleti alapú taglalásához feltétlenül figyelembe kell venni az urbánus lét nagyfokú heterogenitását. E szempont elmulasztása kétségessé teszi bármilyen ez irányú kutatás értelmét, mivel torz eredményekhez vezet. „Túl kell lépnünk a [...] városrendezési körzeteken alapuló elemzésen.” (Csanádi-Ladányi, 1992, p. 82) E belátás és a későbbi elemzések nyomán igazolhatóvá válik az a tézis, hogy a nagyváros különböző történelmi korszakokban létrejött – az épített környezet eltérő részeinek természetéből és funkciójából származó – övezetes szerkezete nem minden esetben és nem szükségszerűen analóg a társadalmi rétegződés területi különbségeivel. A város tényleges felépítése mindig komplexebb és sokszínűbb annál, hogy leírható legyen egy olyan gondolati modell segítségével, amely az egységességet, a változatlanságot és a stabilitást axiómaként kezeli. „Korunk városainak híres »rossz közérzetét« talán végső soron ez a bosszantó paradoxon okozza: egy egyszerűsítő urbanizmus áll szemben az egyre bonyolultabbá váló társadalmi valósággal.” (Szelényi, 1990, p. 106)

A globalizált posztindusztriális kor városaiban e különbségek gyakran egyértelműen meghatározható területi határokhoz kötődnek, melyek bizonyos társadalmi csoportok számára megnehezítik – esetenként meg is gátolják – az átjárást a városi tér egyes részei között. Ezáltal paradox módon egyes egyének világgépe egyre jobban beszűkül egy olyan korszakban, amikor az információ minden eddiginél gyorsabban áramlik a téridő különböző pontjai között. E folyamat súlyos társadalmi következményeket von maga után, melyek között a legfontosabb a jövedelem és az életszínvonal kritériumai alapján megmutató nagyvárosi szegregáció jelensége.

Abban az esetben, ha e folyamat negatív irányban zajlik, vagyis nem csupán a városon belüli társadalmi csoportok elkülönülését, hanem egyes rétegek fokozódó elszegényedését is jelenti, a város szerkezetének felbomlásával, a lakók közötti kommunikáció és más

interakciós formák megszűnésével is fenyeget, amely hosszabb távon drasztikusan csökkentheti a város élhetőségét. „Mint minden más ismert társadalom, a posztmodern, fogyasztói társadalom is rétegződött. Az a szempont, amelynek alapján a fogyasztói társadalomban a »felül« és az »alul« lévők elkülönülnek, mobilitásuk foka – a szabadságuk arra, hogy megválasszák, hol legyenek. [...] A mai városokban [...] azok, akik megtehetik, elhagyják azoknak a területeknek a mocskát és szennyét, ahol azok rekednek meg, akik nem engedhetik meg maguknak, hogy máshová menjenek.” (Bauman, 2002, p. 134)

Ennek alapján igazolható az a tézis, hogy a nagyváros egyes negyedeinek társadalmi státusza – ezen belül is kiváltképp a városrész nyújtotta életminőség („élhetőség”) – az időben változik. Azt kell megvizsgálnunk, hogy a modern városi településforma eddigiekben felvázolt térbeli szerkezete milyen viszonyban áll a posztmodern kor várostervezési gyakorlatát irányító elvekkel? Ezekről általában elmondható, hogy lényegi mozgatórugóik a káosz, – a felszínen meglévő rend alatti rétegekben uralkodó rendetlenség – az átmenetiség és a felaprózottság. „A ’70-es évek végétől a nagyvárosokban a társadalmi fragmentáció és szegregáció új mintái jöttek létre a társadalmi, gazdasági és kulturális egyenlőtlenségek érezhető növekedésével együtt. E szociális újrastrukturálódás térbeli manifesztációjaként a város szerkezete is jelentősen átalakult: [...] egy sokkal kaotikusabb, kaleidoszkópszerű tér jön létre, ahol számos folyamat játszódik le egyszerre [...], és egyúttal érvényét veszti a háttérben húzódó, korábban jól működő városi térelrendezés, amely a munka, az otthon és a szabadidő funkció-összefüggése mentén alkotta meg rendezőelveit.” (Szijártó, 2010, pp. 59-60)

E célkitűzés értelmében gondolatmenetünk központi elemét az a belátás jelenti, hogy a posztmodern várostervezés, és a városi környezet esztétikai megítélése döntő és végleges eltávolodást kell, hogy jelentsen attól az urbanisztikai alapeszmétől, miszerint a várostervezésnek nagy és átfogó koncepciók alapján szerveződő minták szerint kell dolgoznia, melyek egységes arculatú, a funkciók szempontjából arányosan tagolt városi szerveződéseknek vesznek alapul. E koncepció azon városok tervezését irányította, amelyek az ipari forradalom révén megformálódó modern tömegtársadalom lakó-és munkahelyeként funkcionáltak. Ebben az esetben fontos módszertani szempont volt a szemléletlenség és a funkciók egységes és racionális rendszerezése. A nyugat- európai és egyes észak-amerikai metropoliszok nagy kiterjedésű, egységes város-szövetet képező bérház-negyedei e szemléletmód közvetlen kifejeződései. A posztmodern attitűd e helyett a városszerkezet töredezettségét, a múltbeli és az aktuálisan jelen lévő elemek egymást átfedő – sok esetben nagyon rövid ideig tartó – összekapcsolódását tételezi. (Harvey, 1990)

A városi létmód valódi természetét homályban hagyó – az individuum és a város kapcsolatát minden áron egységes elvek szerint értelmezni igyekvő – megközelítések helyett egyedül a reális állapotok heterogenitásából kiinduló értelmezések fedhetik fel a posztmodern urbanisztika alapproblémáinak tulajdonképpen természetét. E megfontolások mindenek előtt és legnagyobb mértékben az angolszász világ nagyvárosaira érvényesek, mivel történelmi kontextusban itt gyökeresedtek meg legkorábban a tőkefelhalmozás és a kapitalista elvű fogyasztás kulturális mintái. „Jane Jacobs *A Nagy amerikai városok élete és halála* című, 1961-ben megjelent műve volt talán az első, amely radikálisan kétségbe

vonta a városrendezésnek azt a tagadhatatlanul agresszív tradícióját, mely szerint a tervező tabula rasát kívánva teremteni, a közteret csupán semleges, geometriai tényezőnek tekinti. [...] Ennek megfelelően Jacobs nem az elkülönült építőművészet sorsának alakulását, hanem a Várost magát tekintette elemzése tárgyának, [...] kizárólag a városban való *élhetőség* komplex kritériumait vizsgálta.” (György-Durkó, 1993, p. 12)

Mindezek alapján állítható, hogy a korunkban releváns urbanisztikai tervek és megvalósításukat olyan antropológiailag és ontológiailag is igazolható elvek irányítják, melyek alapjukban a sokféleség, az átmenetiség és az ellentétesség eszméjében gyökereznek.

A filozófiai gondolkodás tereumában Georg Simmel fogalmazta meg legpontosabban ezt a problémát: „Korunk belső és külső történelme szabad folyást enged a küzdelemben és a változó helyzetekben, abban a vonatkozásban, amely az egyén[nek] a társadalom egészében elfoglalt szerepét meghatározza. A nagyvárosnak olyan funkciója van, hogy e harcnak és a kibékülésnek a színtere legyen. A nagyváros nyújtja azokat a különleges feltételeket, amelyek úgy tárulkoznak fel számunkra, mint a fejlődés e két útjának a lehetőségei és ösztönzői. [...] A nagyváros úgy tárulkozik ki előttünk, mint a nagy történelmi képződmények egyike, amelyben az egymással ellentétes áramlatok – amelyek átszövik életünket – szerteágazódnak, ugyanakkor azonban kapcsolódnak is egymáshoz.” (Szelényi, 1973, p. 265)

Az antropológiai szempont fontosságát a városnak az emberi életvitel különböző szegmenseire – munkavégzés, közlekedés, társas interakciók vagy akár a térbeli elemek konfigurációinak érdektelen kontemplációja – gyakorolt hatásának megértése adja. Ennek kapcsán a városi térben áramló információ és az ehhez kapcsolódó tudás, illetve ismeretek specifikus természetét is hangsúlyozni kell. Manuel Castells a globális léptékben kifejlődő információs társadalom mibenlétéről írt átfogó munkájában az új típusú település-szerveződés definiálására az „információs város” elnevezést alkalmazta: a terminus világosan kifejezi a posztindusztriális kor urbanizációs folyamatainak lényegét az információs-technológiai forradalom révén gyökeresen átalakult emberi létmód keretei között. A szerző egyik alaptézise az, hogy az emberek közötti új típusú kommunikáció létrejötte és elterjedése a városi tér struktúráját is teljességgel új keretek közé helyezi. „Az információ kora egy új várostípus, az információs város kialakulását hozza magával. [...] Az információs város nem annyira forma, mint inkább folyamat, amelyet az áramlási tér strukturális dominanciája jellemez.” (Castells, 2005, p. 519) Az információ áramlási terének legfontosabb jellemzője az, hogy az információ terjedésével párhuzamosan – részben az által fenntartva – folyamatosan terjeszkedik, és a Föld egész területének birtokbavételére irányul. Ez a tendencia egy gyökeresen megváltozott szerkezetű társadalmi-gazdasági teret alakít ki, melyben az egyes dolgok létének alapja és belső értéke a bennük hordozott információ mennyiségének és minőségének függvénye. E beállítódás közvetlenül vonja maga után a formalizmus és a funkcionalizmus térhódítását. Amennyiben az épületek és a tágabb értelemben vett épített környezet funkcionális paraméterei kizárólagos szerepet kapnak, akkor az ember és a város egymásra vonatkozása üressé válik: ennek következménye a városi térben megnyilatkozó „urbanisztikai tartalom” egysíkúsága.

A nagyvárosok ebben a kontextusban az információ gyűjtő- és elosztó-központjainak szerepét töltik be: a globális tér azon szerkezeti helyei, ahol az információ összegyűlik, és

biztosítja a feltételeket további információ-egységek képződéséhez. (Fincher-Jacobs, 1998, p. 38)

A tér általános filozófiai jelentése Foucault *Eltérő terek* című esszéjében a heterotópia fogalma köré összpontosulva jelenik meg. A reflexió kiindulópontja az, hogy a valóságos világ tárgyai eredendően viszonyrendszerben állnak egymással. A tér e mindenre kiterjedő viszonyok egyetemes közegeként értelmezhető. „A tér, amelyben élünk [...] maga is heterogén. Tehát nem valamiféle ürességben élünk, amelynek belsejében helyet találnánk az emberek és a dolgok számára. Nem úrben élünk, [...] hanem viszony-együttesek köze-pette, amelyek egymásra visszavezethetetlen és fedésbe nem hozható szerkezeti helyeket határoznak meg. (Foucault, 2000, p. 149)

A posztmodern város reális szerkezete e viszony-vonatkozások folytonosan megújuló, korábbi értelem-összefüggéseket eltörlő és azokat új aspektusokkal kiegészítő szintéziseként érthető meg. Értelemszerű, hogy ebben a kontextusban a város „olvashatósága” iránti igény, vagyis a városi tér, az épített környezet és az azt kitöltő társadalmi összefüggések megértésének követelménye szintén újfajta értelmezési módszereket igényel a szubjektum részéről.

Az urbanisztika és a városfilozófia szempontjából e tézisek leglényegesebb hozadéka abban ragadható meg, hogy olyan konstellációt teremtenek, melyben a város természetének bárminemű megértése nem lehetséges a hálózat fogalmának tételezése, illetve a hálózati típusú rendszerek működésének ismerete nélkül. A „hálózatiság” elvén alapuló valóság (és város-) modell úgy tűnik, hogy teljességgel beépült a posztmodern urbanisztikai gondolkodásba. Ebben a kontextusban nem pusztán az egyes városok kitüntetett szerkezeti helyei, hanem globális mértékben a városok szintén egy mindenre kiterjedő hálózat komponenseiként lépnek egymással kölcsönhatásba. Fejlődésüket és jövőbeli sorsukat az határozza meg, hogy ebben a hálózati térben milyen pozíciót vívnak ki maguknak. (Csonotos-Lukovich, 1999) Ezen – elsősorban társadalmi vonatkozású – változások jelentősége abban is megmutatkozik, hogy a szűkebb szakmai körökön túllépve Konrád György esz-széíró munkásságában is fontos szerepet kap: „Az európai városhálózatban már elmúlt az ideje annak, hogy valamelyik metropolis meghatározó centrumnak képzelhesse magát. A hálózat a meghatározó. Egymást kiegészítő, komplementer centrumoké.” (Konrád, 2004, p. 337) Ezt az értelmezési irányt az urbanisztika és a társadalomföldrajz diszciplínáján belül Enyedi György jelölte ki legpontosabban: „E globalizált világban több-központú hálózatok közvetítik az információkat, a gazdasági döntéseket, a kulturális min-tákat s e hálózatok irányító központjai a globális városok. E városok tehát nem környeze-tük »központi helyei«, hanem egy világméretű hálózatban játszanak impulzusokat gene-ráló vagy befogadó s újraelosztó szerepet.” (Enyedi, 2012, p. 53)

Az eddigi következtetések alapján nyilvánvaló, hogy a városi létmód egyes ágensei kö-zötti információáramlás kizárólag egy fragmentált – az egyes rész-egységeken belül is szá-mos elágazási pontot magában foglaló – térszerkezetben valósulhat meg, mivel az aktuális társadalmi, gazdasági és kulturális tényezők kizárólag erre adnak lehetőséget.

E kérdés kapcsán a városi térszerkezet átjárhatóságának kérdése lényegi fontosságú, mivel az eredményes egyéni információszerzés és a város adekvát megértésének lehető-

ségmentességét jelenti. „Csak a jól megközelíthető és átjárható területek kínálhatják az embereknek a választás lehetőségét. Ezért az átjárhatóságot az élhető városi környezet elengedhetetlen követelményének kell tekinteni. [...] Meg kell különböztetni a fizikai és vizuális átjárhatóságot, a magán- és közterületek átjárhatóságát, valamint a közlekedési módok szerint differenciált átjárhatóságot.” (Vidor, 1979, p. 543) A fizikai átjárhatóság kérdése olyan kutatásokat is megkövetel, amelyek a városlakók életkörülményeinek, illetve konkrét értelemben vett életminőségének egyik elengedhetetlen feltételét képező városi zöldterületek mibenlétére irányulnak. A zárt beépítéstől mentes, parkokkal borított városrészek térbeli kiterjedése, az épített városszövetbe történő betagozódása és pozíciója a városlakók mentális térképén korrelációt mutat a város egészének „élhetőségével”.

Az eddigi következtetések alapján kijelenthető, hogy az átjárhatóság és az áttekinthetőség urbanisztikai követelménye e ponton összefügg a nagyváros azon funkcionális szerepkörével, amely biztosítja és fenntartja a mindennapi élet zökkenőmentes, lehető legkényelmesebb és egészséges működését, miközben az egyének legszélesebb körű szellemi és kulturális igényeinek is megfelel. Hazai kontextusban a budapesti zöldfelületek urbanisztikai jelentősége különösen nagy, mivel a főváros a környező országok nagyvárosaihoz viszonyítva kis arányban rendelkezik természetes életfeltételeket biztosító rekreációs parkokkal. Napjainkban a magas presztízsű, de nagyon kevés zöldfelülettel rendelkező budapesti Újlipótváros átalakítására alkottak meg átfogó koncepcióterveket. Ezek célja a városi környezet ökológiai és esztétikai minőségének javítása, amely közvetlen módon járul hozzá a társadalmi viszonyok – elsősorban az épített környezet által biztosított életminőség – fokozatos javulásához, ezáltal az adott városrész egyre élhetőbbé válik. E kifejezetten gyakorlati célzatú elgondolás megvalósításához ugyancsak elméleti alapot jelenthet Lynch kognitív pszichológiai megalapozottságú „városimázs”-elmélete. A konkrét probléma ebben az esetben az, hogy a városi tér minőségi átalakulása hogyan befolyásolhatja a város „olvasásának” aktusát és ezáltal a városi tér szubjektív megélését, melynek elsődleges vezérfonala az észlelés?

Újlipótváros sajátos urbanisztikai és városépítészeti arculata a 20. századi magyar irodalomban is fontos témaként tűnik fel. Ebben az elemzésben Szép Ernő életművére hivatkozunk. Az író „keletkezésének” folyamatában, illetve közvetlenül a kiépülését követően festi le Budapest e jellegzetes negyedének városi valóságát. Szép Ernő 1911 és 1952 között napilapokban közölt általában rövid terjedelmű publicisztikai írásokat a főváros különböző kerületeiről, utcáiról, épületeiről, lakóiról és mindennapi életéről. Az Újlipótvárosról szóló tárcája az *Ujság* 1928. december 22-i számában jelent meg, és pontos képet ad a Lipótváros északi folytatásaként kiépült új városrészről. „No most nagyot néztem, hogy beljebb ereszkedtem a Pannonia-utcába. Először is rendes hosszú utca az a Pannonia-utca. S szomszédokat kapott, szomszéd utcákat, jobbról, balról. Vadonatúj utcák. Csupa hat, öt, négy emelet. Bérházak persze, képzelem, milyen apró szobákkal s milyen szűkmarkú udvarokkal. Jó messzire kellett nézennem, hogy azokat a régen látott ipartelepcekkéket fölfedezzem. Kiölik azokat az új házak. Kiölték azt a nem nagyszámú rokonságot is, a szegény sorsú fákat. Szóval itt, a Vígszínház háta mögött hipphopp új városrész keletkezett. Szép. Azaz, hogy nem szép. Kietlen, szívtelen. Ezen a részen száz meg száz

csudád tanyázik máris és ezer meg ezer család fog szép lassan otthont kaparintani magának. Nincs egy fasor semerre, nincs egy terecske, nem hagytak sehol egy játszóhelynek való kockát.” (Szép, 2023, p. 33)

Az idézett szöveg felidézi a városrész építkezések előtti, régi állapotát, amely a dinamikus városfejlődés következtében éles kontrasztba került az újonnan felhúzott bérházak sokaságával és az így létrejött utcák rendszerével. „A Lipót-körútról az ember, ha ott elvillámol, hirtelen egy tucat nagy modern házat észlel egy sorban (a másik oldal a Vígsház fala) s az ember évek hosszú sora óta azt képzei, hogy az egynehány magas bérkaszárnya a Pannónia utca. S az után mi következik? valami dzsungel. [...] Valamikor régen [...] sár volt ott az utcán, mint a faluban, körös-körül szegényes gyáracsokak rendetlenkedtek, kísérteties udvarokra emlékszem, teli mindenféle tört géprészekkel, azután agyonázott lécrakások, ócskavas kazlak, züllött hordók, ládák, cement idomtalanságok rémlettek a csorba palánkok mögött és szörnyű szemétpiramisok terpeszkedtek kis kerítetlen telepeken. Eminnen, amonnan petróleum és acetilén pislogott, házikók állottak ott, inkább barakok. Munkásnép lakolt bennök.” (Szép, 2023, p. 33)

Az olvasás során szembetűnik, hogy Szép Ernő budapesti témájú publicisztikai írásában impresszionista irányultságú városábrázolás érhető tetten. Ez azonban a szerzőt egyáltalán nem gátolja abban, hogy az idézett szövegekben olyan képet formáljon Újlipótvárosról, amely hűen tükrözi a városrész tényleges urbanisztikai adottságait.

Szembetűnő, hogy az irodalmi ábrázolás milyen határozott fókuszot helyez a negyedben történt városszerkezeti és arculati változásokra. E ponton témánk egyik kulcsfontosságú problémája jelenik meg: a szépirodalmi város-képén révén egymáshoz rendelődik az irodalmi szöveg irodalmi eszközökkel konstruált „terében” megteremtett fiktív – és a materiális, fizikai világban létező város térszerkezete.

Egy városnegyed ilyen mértékű átalakulása szükségszerűen felveti azt a kérdést, hogy a városlakó egyén hogyan tud eligazodni az új környezetben, milyen módon teheti otthonossá a maga számára a városi teret. Szép Ernő Újlipótváros átalakulásáról tett megfigyelései napjaink városlakói számára is aktuálisak lehetnek, mivel a kerületben az elmúlt évek során jelentős társasház-építkezések és közterület-megújítások zajlottak, elsősorban a városnegyed északi részén.

E ponton kap újból nagy fontosságot az „élhetőség” kategóriája, amely az egyén és a modern város viszonyrendszerének egyik legfontosabb kritériuma. Gyakran előfordul, hogy a gyors építkezés és terjeszkedés következtében egy városnegyed elveszíti korábbi otthonosságát, és a szubjektum számára sivárrá, jelentés-nélkülivé, ezért idegenné válik.

E probléma azért is különösen fontos, mert az élhetőség fogalmának jelentésköre a fizikai épségen és esztétikai rendezettségén túl kiterjed az emberi kultúra teljes spektrumára: magában foglalja az észlelés, gondolkodás, döntés, cselekvés valamennyi módozatát, továbbá az interszubjektív kommunikáció lehetőségfeltétele is. Eddigi gondolatmenetünkben következik az a tézis, hogy egy valódi értelemben élhető város vagy városrész minden ott lakó egyén számára rendezett, térbeli értelemben áttekinthető, vagyis Lynch elmélete szerint jól „olvasható” kell, hogy legyen.

Éppen ezért az élıhetőség a város jövője vonatkozásában alapvető fontosságú kérdés, hiszen a fizikai környezet minőségi leromlása nagy eséllyel az emberi életviszonyok leépülését, szélsőséges esetben „elvadulását” vonja maga után. „A belvárosi főútvonalak növekvő sivársága megállíthatatlan folyamat. Része a különböző funkciók szerinti szétaprózódás korábban már említett jelenségének, amely végül is a város feloszlásához vezet.” (Peters, 1978, p. 71) E kérdés a 20. századi szociológia egyes irányzatait is foglalkoztatta, különösen azon teoretikusokat, akik a modern ipari-nagyvárosi társadalomnak az egyénre gyakorolt hatásait kutatták. Magyar vonatkozásban Hankiss Elemér munkássága említhető meg, aki nagy figyelmet szentelt annak, hogy egy adott személyiségtípus jellemvonásait figyelembe véve számba vegye és megvizsgálja a társadalmi-kulturális környezet torzító hatásait. „[...] a modern ipari-nagyvárosi társadalom patogén hatásával már régóta foglalkoznak pszichológusok, pszichiáterek, szociológusok [...] A híres amerikai antropológus, Kroeber volt az egyik az elsőknek, aki már a húszas évek elején Freuddal kezdett foglalkozni, azt fürkészve, hogy vajon milyen összefüggés van a kulturális környezet és az emberi személyiség kialakulása között.” (Hankiss, 1986, pp. 113-115)

Az említett szempontokat figyelembe véve, az egyéni életforma és a város épített környezetének közvetlen összefüggését a fejlődésre nyitott és a folyamatos tartalmi gazdagodásra képes városi kultúra alapjának tekintjük, melynek megteremtése a posztmodern városelmélet fő feladatát képezi. „[...] amit keresünk, semmiképpen sem valamilyen zárt, változtathatatlan rend, hanem olyan nyitott rendszer, amely előtt a fejlődés végtelen perspektívái állnak.” (Granasztói, 1976, pp. 18-19) Az építészeti munkássága mellett íróként is elismert Granasztói Pál a nagyváros jövőjét a következőképpen vizionálja: „Én a XX. század városától és városi életétől egészen más irányú fejlődést várok: nem a város sűrűsödését, hanem horizontális terjedését, [...] nem a lakosság zsúfolását, még ha célszerűen megtervezett, és parkokkal övezett toronyházakban történik is az, hanem a lakosság eloszlását, kertes házakat, alacsony lakótelepeket s végezetül nem gyilkos hajszát, az élet mohó, felületes habzsolását [...]. Az ember nem korcsosodik el városai által, hanem mindenkor képes lesz arra, hogy megújítsa önmagát és városait, mihelyt annak szükségessége bekövetkezik.” (Granasztói, 1976, pp. 18-19)

A hazai várostervezés elméleti szakemberei nyomatékosan felhívták a figyelmet arra, hogy fel kell adni a nagyvárosok és az urbanizált létmód tervezésének „kumulatív”⁴ szemléletmódját. Ez azt jelenti, hogy a városi funkciók egy adott területen való koncentrációjának fokozása helyett a város belső egyensúlyának megteremtésére kell törekedni: ennek fő feltétele az, hogy a népesség a ponszerű összezsúfolódás helyett harmonikusan terjedjen szét a térben. E tekintetben lényeges az optimális arányok megtartása: ezáltal elkerülhető a városi tér korlátlan terjeszkedése, amely a város, a városiak és a természeti környezet szempontjából egyaránt destruktív folyamat. Láthatjuk, hogy a nagyváros, illetve a hozzá kapcsolódó emberi létmód ebben a fogalmi keretben határozott etikai tartalmat kap: olyan célszerűség rejlik benne, amely az emberi személyiség és individualitás érték-tartalmainak gazdagodását segíti elő.

4 A saját terminusom a Granasztói Pál által meghatározott világjelenség jellemzésére.

„Napjainkban megváltoztak a város anyagi dimenziói és emberi méretei; a város belső funkcióinak és struktúráinak többségét kell átalakítani, hogy hatékonyan mozdíthassák elő azoknak az átfogóbb célkitűzéseknek a megvalósítását, amelyeket szolgálniuk kell. [...] A város jövőbeli aktív szerepe abban áll, hogy a fejlődés legmagasabb szintjére emelje az egyes vidékek, kultúrák, személyiségek változatosságát és egyéni jellegét.” (Vidor, 1979, p. 76)

A nagyvárosi lét dimenzióira vonatkozó eddigi elemzések alapján konzekvensen állítható, hogy az ember és a város viszonyára vonatkozó ismeretek közölhetőségét és befogadását a késő-modernitás technológiai innovációin alapuló információs társadalom működésmódja és az ehhez szükséges eszközök determinálják. Mindez a társadalmi kapcsolatok újfajta térbeli és időbeli paramétereit igényli, amelyek az interszubjektív viszonyokról, valamint magáról az információról és a tudás mibenlétéről alkotott fogalmaink új alapokon történő elgondolását is megkövetelik. E folyamat legautentikusabb filozófiai értelmezése Paul Virilio nevéhez köthető, aki a társadalmi szerkezetváltás lényegét éppen az időről és a térről alkotott fogalmak módosulásában lelta fel: „Minél jobban csökken az időbeli távolság, annál inkább tágul a térről kialakított képünk. [...] A kiterjesztés ellensúlyozni próbálja a távolságok zsugorodását, amelyet az idéz elő, hogy pillanatok alatt zajló telekommunikáció összenyomja az időt.” (Virilio, 2002, pp. 17-19)

E tézis igazolja azt a hipotézist, hogy a posztmodern nagyváros egymásnak ellentmondó információtöredékek és heterogén utalás-összefüggések egymásra-halmozódásaként épül fel, és vonatkoztatási rendszerében az elszigetelt, hely-specifikus jelentéseknek sokkal fontosabb szerepe van, mint a „nagy narratívaként” értelmezhető kulturális tradícióknak, melyek sok különmemű jelentésréteget foglalnak magukba.

A posztmodern város urbanisztikai szempontú kutatásának alapkérdéseit a kritikai alaposág és a pontos módszertani elvek rögzítése kell, hogy vezérelje. Ez az igény csak akkor elégíthető ki, ha a város lényegének megragadására törekvő filozófus-gondolkodó és a gyakorlati kivitelezés alapjait lefektető várostervező egyidejűleg kísérel meg számot vetni a posztmodern város jelentéstartalmainak összetettségével: az összes szempontot be kell vonnia kutatásának hatókörébe és azokat egységes értelem-egésszé kell formálnia.

E feladat eredményes végrehajtása megköveteli a város lényegének teljességgel új összefüggésben történő újraértelmezését: a korábbiakat felváltó új keretek szükségesek a város belső értékeinek, illetve „hiányosságainak” helyes megállapításához. „Az informatika, a kommunikáció, a mobilizáció által lebomló idő- és térbeli korlátok csökkentik a földrajzi adottságok szerepét, de teljesen nem váltják ki. Nyilvánvaló, hogy az a város lesz sikeresebb, amelyik egyaránt épít földrajzi, gazdasági és kulturális adottságaira, amelyik minél kevésbé korlátozza a kreativitást, az értékalkotó folyamatokat, amelyik a kívülről jövő impulzusokat és forrásokat integrálni képes a belsővel.” (Csontos-Lukovich, 1999, p. 115) E probléma részletesebb áttekintése érdekében érdemes újból megvizsgálni H. Lefebvre francia filozófus és szociológus nézeteit, aki azon ritka 20. századi gondolkodók egyike, akik a térelméletet és a várostervezéssel kapcsolatos gondolkodást egységes filozófiai keretben helyezte el. „A várostudománynak a város a tárgya. [...] A szintézis tekintetében kétfajta nehézségbe is ütközik. Először a teljességre törő összegzéssel gyűlik meg a baja, amely nem állhat egyébből, mint rendszerezésből és stratégiai programozásból.

Másodszor, mert tárgya, a város (mint jól körülhatárolható valóság) bomlófélben van. A kutatás látókörébe a történeti városról egy már megváltozott kép kerül – ezt a képet szétzabdalva kell a töredékekből újraépítkeznie.” (Csontos-Lukovich, 1999, p. 45)

A „posztmodern állapot” keretei között vizsgálódó városfilozófia elsődleges problémájaként jelenik meg a város szerkezeti jellemzői és a városban zajló élettevékenységek közötti viszony. „A város tehát funkcionális részterületekre bomlott, az összeköttetés csak segédeszközökkel teremthető meg.” (Peters, 1978, p. 12) E kontextusban a tulajdonképeni problémát egy városrész monofunkcionalitása és a különböző funkciók azonos térbeli egységen belül megoszló sokfélesége közötti különbség képezi. Az egyfunkciós tulajdonság azt jelenti, hogy a városban zajló egyes élettevékenységek, valamint az ezeknek helyet adó intézmények térbeli értelemben szétszabdaltan helyezkednek el: egyetlen ponton sem érintkeznek egymással, aminek következtében tényleges kapcsolat vagy közvetítés semmilyen formában nem jön létre köztük. A funkció prioritást élvez a területtel szemben. Amennyiben az épületek és a tágabb értelemben vett épített környezet funkcionális paraméterei kerülnek előtérbe, az ember és a város kapcsolatrendszere kiüresedik, a városi térben megnyilatkozó „urbanisztikai tartalom” egysíkúvá válik. A 20. században a nagyvárosok átfogó rendezését elsőrendű urbanisztikai feladatként megfogalmazó urbanisták és építészek a monofunkcionalizmus felszámolását nélkülözhetetlen feladatnak tekintették.

„A városi valóságot szolgáló urbanisztika feladata, hogy túljusson a funkciók szent és sérthetetlen elkülönítésén, és éppen ellenkezőleg a különféle funkciókat az egyes övezetekben, lakónegyedeken belülre csoportosítsa.” (Bauman, 2002, pp. 72-73) Az egyfunkciós város lényege talán e megállapítás alapján érthető meg legjobban: a város területén, ugyanúgy, mint az emberi életben, az embernek [...] „külön kell választania a munka, az otthoni élet, a vásárlás, a szórakozás, a vallásgyakorlás, az adminisztráció feladatait; valamennyi feladat saját helyet igényel, mialatt valamennyi hely csak és kizárólag egy feladatot szolgálhat.” (Tóth, 2001, p. 100) A posztmodern urbanisztika több elméletalkotója – köztük a legfontosabb előfutárnak tekinthető Le Corbusier – e létmódjában statikus, valamint térbeli rendje szerint szakadozott szerkezettel szemben – olyan várostervezési megoldásokat javasol, amelyek biztosítják, hogy az emberi tevékenységek sokfélesége egy konkrét, zárt térbeli egységen belül, egyidejűleg, egymást átfedve érvényesüljön, és ezáltal megtörje a hagyományos várostervezés- és építészet bevett csapásirányait. „A Le Corbusier gondolatiságával és az Athéni Karta elveivel átszőtt modern városépítészet az utcák és terek rendszerére, szövetére építkező, ezeket különböző kritériumok alapján rendező térszervezés helyébe forradalmian új rendező elveket léptetett. Ezek jegyében az épületeket nem egy települési struktúra elemeiként kezelte, hanem zöld környezetben helyezte el. E koncepció tudatos érvényesítésével [...] lehetetlenné tette az épített tömegekkel, térfalakkal dolgozó történeti városépítészet évezredes folyamatának folytatását.” (Tóth, 2001, p. 100) Le Corbusier koncepciójának korszerűségét mutatja, hogy összehangolható a napjainkban megvalósuló technológiai innovációkkal. Az informatika fejlődése lehetővé teszi az úgynevezett „okosvárosok” kialakítását, amelyek a sokfunkciós városi térszerkezetet a legújabb technológiai eredményekkel ötvözik: ily módon a várost a városlakók szükségleteit a lehető legoptimálisabb módon kielégítő dinamikus és nyitott

rendszerre teszik. Az ilyen típusú városok hosszú távon is tudják biztosítani a lakók számára elsődleges életfeltételeket, ily módon minden szempontból megfelelnek az élıhetőség kritériumainak.

Egy másik releváns megközelítés a városi létmód környezetfilozófiai alapú értelmezése. Szerzői amellett érvelnek, hogy a nagyvárosok jövőképe a környezetről való tudatos és felelıs gondolkodásmóddal és az ehhez igazodó döntésekkel folyamatosan alakítható, és e cél nem valósítható meg a korszerő technológia és a tudásalapú társadalmi törekvések nélkül. A nagyvárosok „[...]csak úgy válhatnak fenntarthatóvá, ha egyben okos városokká is válnak. [...] A fenntartható fejlődés szempontjából a magas népsűrűségű tömbházakra épülő városok elınyösebbek, mint az alacsony népsűrűségű kertvárosok.” (Laczkó, 2019, p. 242)

A „jövı városaiként” is emlegetett új típusú urbánus terek gazdaságilag és kulturálisan egyaránt a fenntarthatóság elvét követik: kizárólag megújuló energiát használnak fel, és az energia felhasználása terén önellátó módon mőködnek. Egy-egy városi tér-rész vagy körzet épületei közös energiaforrásokon osztoznak, és elı tudnak állítani annyi energiát, amennyit ők maguk elhasználnak. A város általános értelemben vett élıhetőségét a gazdaságos és fenntartható mőködés mellett a lakókörnyezet térbeli keretei között létrejövı interszjektív kapcsolatok is ugyanilyen mértékben meghatározzák. A közös terek és közösen igénybe vehető szolgáltatások segítik a társas kapcsolatokat, a közösséghez tartozás érzésének kialakulását. A lakóház közös belsı terei révén a lakótérigény folyamatosan csökken. Arra következtethetünk, hogy a városok megújulását célzó ezen tervek igazi jelentőségét az építészeti módszerek és formák változatosságán túlmenően a közösségi és szociális szféra minıségi átalakulása jelenti.

Konklúzió

Vizsgálódásunk során az egyén és a város sokrétő kapcsolatrendszerének feltárásakor kitüntetett figyelmet szentelt azon problémának, hogy a „jövı városának” ideája a jelenkor nagyvárosaiban eddig milyen formában valósult meg és mennyiben bizonyult utópiának. A városi létmód társadalmi vetületeit figyelembe véve ehhez kapcsolódott az a kérdés, hogy milyen mértékig haladt elıre a városi társadalom atomizálódása, vagyis az egyének elidegenedése – gyakori esetben fizikai elkülönülése – a legközvetlenebb lakóhelyi környezettől?

E filozófiai megfontolások a városlakó egyén és a várostervezést befolyásoló politikai hatalom viszonyához vezetik a kérdezőt. Milyen kritériumok szerint viszonyulhat az egyén e hatalmi erők tevékenységéhez? Miért van szükségük a várostervezőknek arra, hogy központi – az egyéni értéktudatot és életfelfogást figyelmen kívül hagyó – döntéssel olyan ideálisnak gondolt városszerkezetet alakítsanak ki, amely sok esetben független a városlakók egyéni igényeitől? A „jövı városának” idealizált modellje kizárólag akkor jelenthet megvalósítható alternatívát, ha az urbánus tér modelljét spontán módon, az egyén szabad döntései és értékválasztásai alapján szervezik meg. Ugyanakkor a hatalom olyan természetű entitás, amely egy mindenre kiterjedő hatókörű, centralizált „erőközpont”-ból kiindulva fejt ki tevékenységét, valamint nélkülözi az önkorlátozás képességét, illetve

szándékát. Ebből következően egyben gátat is szab a város – elsősorban gazdasági és kulturális alapokon nyugvó – önszabályozó törekvéseinek, és a saját céljainak megfelelően ellenőrzi, szabályozza és formálja a nagyváros „tudásalapú” társadalmi rétegeinek gondolkodásmódját, világnézetét és tényleges cselekvését. Ezen egymással szemben ható erők kiegyensúlyozása és az elérhető (ideális) egyensúlyi állapot fenntartásának célként való megfogalmazása az urbanisztika egyik időszerű feladata.

Irodalomjegyzék

- Bauman, Zygmunt (2002). *Globalizáció – a társadalmi következmények*. Szukits.
- Castells, Manuel (2005). *A hálózati társadalom kialakulása*. Gondolat-Infonia.
- Csanádi Péter – Ladányi János (1992). *Budapest térbeni-társadalmi szerkezetének változásai*. Akadémiai Kiadó.
- Csapó Tamás (2013). Budapest városi arculatformálásának egyik elemei, az irodaházak. In Csapó Tamás (Szerk.), *Településföldrajzi tanulmányok 2013/II./2.* (pp. 4-19). Nyugat-magyarországi Egyetem.
- Csapó Tamás – Lenner Tibor (2015). *Budapest településmorfológiája*. Savaria University Press.
- Cséfalvai Zoltán (1990). *Térképek a fejünkben*. Akadémiai Kiadó.
- Csontos János – Lukovich Tamás (1999). *Urbanisztika 2000*. Akadémiai Kiadó.
- Enyedí György (2012). *Városi világ*. Akadémiai Kiadó.
- Fincher, Ruth – Jacobs, Jane M. (1998). *Cities of difference*. Guilford Press.
- Foucault, Michel (2000). *Nyelv a végtelenhez*. Latin Betűk.
- Granasztói Pál (1976). *Városaink jövője és sorsa*. Magvető.
- György Péter – ifj. Durkó Zsolt (1993). *Utánzatok városa – Budapest*. Cserépfalvi.
- Hankiss Elemér (1986). *Diagnózisok 2*. Magvető.
- Harvey, David (1990). *The condition of postmodernity*. Malden.
- Konrád György (2004). *Az író és a város*. Noran.
- Laczkó Sándor (2019). *Lábjegyzetek Platónhoz 17. A Polisz*. Pro Philosophia Szegedi Alapítvány, Státus Kiadó.
- Lynch, Kevin (1960). *The Image of the City*. Harvard University Press.
- N. Kovács Tímea (2008). *Lakótelepek – A modernitás laboratóriumai*. Kijárat.
- N. Kovács Tímea – Böhm Gábor – Mester Tibor (2005). *Terek és szövegek. Újabb perspektívák a városkutatásban*. Kijárat.
- Peters, Paulhaus (1978). *A város az emberért*. Corvina.
- Szelényi Iván (1973). *Vározzociológia*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Szelényi Iván (1990). *Városi társadalmi egyenlőtlenségek. Tanulmányok*. Akadémiai Kiadó.
- Szép Ernő (2023). *Mikor városunk még szebben hanyatlik*. Balassi Kiadó.
- Szijártó Zsolt (2010). *Köz/tér*. Gondolat – PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék.
- Tóth Zoltán (2001). *Építészet – városépítészet*. Ponte Press.
- Vidor Ferenc (1979). *Urbanisztika: válogatott tanulmányok*. Gondolat.
- Virilio, Paul (2002). *Az információs bomba*. Magus Design Stúdió.